

Лекції 1-2

Тема «Відродження української літератури 20-х рр. XX ст.»

План

1. Проблеми становлення й розвитку новітньої української літератури. Роль літературних організацій, угруповань, об'єднань.
2. Літературна дискусія 1925–1928 рр. та участь у ній М. Хвильового.
3. Періодизація новітньої української літератури.
4. Літературний авангард. Визначальні риси. Репресії 30-х рр. XX ст. Поняття «Розстріляне відродження».

Опорний конспект лекції

Період становлення **новітньої української літератури XX століття** був досить складний і суперечливий. Залучивши на свій бік частину творчої інтелігенції, більшовики одразу ж почали їй нав'язувати свій погляд на літературу.

Літературне життя відзначалося спонтанністю, строкатістю й часом галасливою змагальністю різних груп. Виникали різні видання, часописи: «Літературно-науковий вісник» (1917–1920 рр.), «Літературно-критичний альманах» (1918 р.), «Шлях» (1917–1919 рр.), «Книгар» (1917–1919 рр.), «Мистецтво» (1919–1920 рр.) та інші, які об'єднували навколо себе найкращі літературні й мистецькі сили. У роки революції письменники групувалися переважно навколо своїх недовготривалих часописів і альманахів. Згодом почали виникати більш сталі організації і осередки. Із символістів визріває український футуризм, який організовується в такі осередки як «Фламінго», «Ударну групу поетів-футуристів», «Комкос» (Комуністичний космос), «Аспанфут» (Асоціація панфутуристів) та ін. Футуристи войовничо нападали на традиційні мистецькі форми, пропагували експериментаторство, аж до деструкції (Я. Савченко, О. Слісаренко, М. Терещенко, В. Ярошенко).

У роки революції навколо М. Зерова організовується група поетів і літературознавців (так зване «троно п'ятірне»), які орієнтувалися на класичні здобутки світової літератури (М. Зеров, О. Буртгардт, М. Драй-Хмара, М. Рильський, П. Филипович). Їх об'єднувала система світосприймання, позначена рисами «аристократизму духу» та творчого інтелекту, тяжіння до гармонії між раціональною сферою й почуттями, до високої культури мислення та поетичного мовлення.

Масовими літературними організаціями стали «Плуг» (1922–1932 рр.) і «Гарт» (1923–1925 рр.). «Плуг» заснований С. Пилипенком у м. Харків. Представники: А. Головка, Н. Забіла, П. Панч, Д. Бедзик та інші. «Плуг» декларував бажання творити нову культуру, зображувати життя нового села в дусі настанов комуністичної партії. Однією з провідних ідей організації була ідея «змички села і міста». Організація не ставила перепон щодо користування тими чи тими художніми засобами, хоча віддавав перевагу реалізму, часто спримітивованому. Гонитва за кількістю учасників організації, утворення безкінечних секцій, визнання кожного «сількора» й «робкора»

«письменником» – стали суттєвим недоліком організації. У ході літературної дискусії 1925–1928 рр. «Плуг» зазнав серйозної критики за «масовізм» і «червоне просвітянство».

«Гарт» – спілка пролетарських письменників, очолювана В. Елланом-Блакитним. Організація намагалася створити єдину інтернаціональну комуністичну культуру. Членами «Гарту» були К. Гордієнко, О. Довженко, М. Йогансен, В. Поліщук, В. Сосюра, П. Тичина, М. Хвильовий та інші. Згодом представники склали основу ВАПЛІТЕ.

У 1926 р. була утворена відома літературна організація на чолі з М. Яловим та М. Хвильовим ВАПЛІТЕ (Вільна Академія Пролетарської Літератури), яка вбачала головне своє завдання у вдосконаленні художньої майстерності письменників. ВАПЛІТЕ організувалася як академія, тобто така назва, на думку її організаторів, зобов'язувала академічно, себто серйозно й відповідально ставитись до творення нового мистецтва. Із огляду на це, умови вступу до організації були важкими, особливо враховувалася письменницька кваліфікація. До організації входили: М. Бажан, М. Йогансен, М. Куліш, А. Любченко, Ю. Смолич, В. Сосюра, П. Тичина, Ю. Яновський. Внаслідок ідеологічних переслідувань 1928 р. ВАПЛІТЕ оголосило про саморозпуск.

У січні 1927 р. у Харкові відбувається Всеукраїнський з'їзд пролетарських письменників на якому партія швидко сфабрикувала самоліквідацію всіх груп і створила унітарну спілку ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників), яка займалася не творчістю, а адміністративно-партійною роботою. Проіснувала до 1932 р. і згодом склала ядро майбутньої Спілки радянських письменників України (СРПУ). Спілка стала засобом партійного контролю не лише творчості, а й побуту, фізичного існування письменника.

Літературна дискусія 1925–1928 рр. проходила в три етапи. 1-й етап – у газеті «Культура і побут», редактором якої був В. Еллан-Блакитний у 1925 р. було надруковано одразу дві статті: Г. Яковенка «Про критиків і критику в літературі» та М. Хвильового «Про сатану в бочці», або про графоманів, спекулянтів та інших просвітян». Дискусія сконцентрувала в собі енергію полемічних збурень на терені мистецтва й життя, порушивши найсуттєвіше питання: «Бути чи не бути українській літературі зокрема, і культурі загалом як повноцінному суверенному явищу в контексті світового духовного розвитку?».

У ході дискусії М. Хвильовий створив ряд памфлетів: «Камо грядеши?», «Думки проти течії», «Апологети писаризму», «Україна чи Малоросія?» в яких продовжував критикувати примітивізм, масовізм у мистецтві та розвивати гасла «романтики вітаїзму», «азіатського ренесансу», Європи – як психологічного типу активної, вольової людини та інші. Згодом дискусія вийшла за межі літературної сфери, захопила інші важливі ланки національного та соціального життя в Україні – 2-й етап. Під контролем партії в бажаних їй формах та межах відбувалася українізація (одна з форм коренізації в СРСР), політика якої зводилася до задоволення елементарних

національних потреб українського народу. Головну роль в обґрунтуванні й проведенні українізації відігравали політики.

Фатальну роль у перепаді дискусії, у долі її учасників та всієї української культури відіграв лист Й. Сталіна у 1926 р. «До тов. Кагановича та членів ЦК КП (б) У» щодо антиросійської пропаганди, яку проводить «товариш М. Хвильовий». 3-й етап – це втручання партійних органів і функціонерів та фізичне знищення української інтелігенції. За духовним розп'яттям прийшло фізичне – було арештовано й засуджено чи одразу розстріляно всіх, хто раніше чинив опір насадженню соцреалізму. Тому українське відродження, або ренесанс (від латинської – *знову народжуватися*) називають «Розстріляним відродженням».

12 травня 1933 р. арештовують М. Ялового, 13 травня 1933 р. зацькований владою М. Хвильовий покінчує життя самогубством. Відбувається підміна літературних гасел політичними, що призводить до фізичного знищення української інтелігенції (1933–1937 рр.).

А. Корнієнко окреслила такі основні періоди розвитку української літератури ХХ століття:

- 1901–1922 рр. – від появи маніфестів М. Вороного до початку українізації в радянській Україні;

- 1922–1929/33 рр., коли «літературний процес виглядає як одна дорога з двома коліями», тобто розвивається паралельно у Східній і Західній Україні;

- 1929/33–1950 рр., коли літературний процес у Східній Україні після погрому 30-х років не виявляє продуктивності й видатних досягнень і перебазовується в Західну Україну та в європейську еміграцію;

- 1951–1990 рр. – завершення «європейського розділу» української літератури як динамічного процесу й перенесення його на американський континент, у чужоземне середовище;

- від початку 90-х рр. дослідниця бачить в українській літературі ознаки постколоніального типу культури, в якій риси колоніальної психології поєднані з рисами модернізму.

Модернізм виявляється у різних стильових течіях: імпресіонізм, експресіонізм, символізм, неоромантизм тощо. Одним із помітних відгалужень модернізму на початку ХХ ст. став авангардизм. Авангардизм (від французької – *передовий загін*) зародився в роки Першої світової війни й у різних формах продовжує існувати досі.

Основним естетичним принципом авангардизму стала відмова від т. зв. традиційного мистецтва, що розвивалося з доби Відродження до кінця ХІХ ст., в якому домінували засади наслідування природи, відображення дійсності й більш-менш виражена моральна ідея. Це мистецтво протесту й руйнування. Авангардисти протестували проти міщанського, інертного існування суспільності. Йому притаманне прагнення до радикального оновлення змістових та формальних принципів творчості, і як наслідок, відмова від канонів мистецтва.

Авангардисти вдавалися до: епатажних (скандальна витівка) вихваток (у житті й у творчості); до їдкого пародіювання, що для благопристойного люду

видається найбільш священним і недоторканим; їхнє бачення й відтворення життя неодмінно гротескове, цинічно-саркастичне; авангард вельми успішно виконував функцію санації (оздоровлення) суспільного життя й мистецького смаку. Авангардизм проявився у певні періоди творчості М. Семенка, Г. Шкурупія, В. Поліщука. У 20-х роках існувала в Харкові літературно-мистецька організація «Авангард», очолювана В. Поліщуком.

Найяскравіший прояв авангардистської тенденції в модернізмі – це футуризм (від латинської – *майбутнє*). Зародився в першому десятилітті в Італії. Футуристи фетишизували форму твору, оскільки для них набагато важливішим було як зроблено твір, ніж те, що в ньому стверджується. Футуристи інтенсивно розробляли тему індустріального пейзажу та урбаністичні мотиви, тому відбили у творах небачений розмах технічного прогресу.

В Україні футуризм зародився з іменем М. Семенка, про що засвідчили його перші збірки «Prelude», «Дерзання», «Кверофутуризм» (від латинської – *шукати*), що з'явилися в Києві 1913–1914 рр. Першу українську футуристичну організацію «Фламінго» М. Семенко утворив у 1919 р., до якої увійшли О. Слісаренко, Г. Шкурупій, В. Ярошенко, художник А. Петрицький та ін.

Соціалістичний реалізм – течія модернізму, нав'язана більшовицькими ідеологами. Визначальні риси – партійність як абсолютизований критерій класової доктрини марксизму-ленінізму, звulгаризована народність, пролетарський інтернаціоналізм, тоталітарність, масовізм, пропагандивна спрямованість, схематизм світосприймання, техноцентризм, агітаційність тощо. На початку 30-х рр. комуністична партія витіснила решту мистецьких течій на п'ятдесят років нав'язала українським митцям єдино можливий соціалістичний реалізм. Соцреалізм – «стиль-монстр» (за В. Пахаренком) проявився у творчості О. Довженка, О. Корнійчука, І. Микитенка, П. Панча.

У 30-х рр. паралельно з колективізацією політичні репресії більшовики розпочали проти української інтелігенції. Проголошений владою курс на українізацію було згорнуто. Відбувся сфабрикований процес над так званою «Спілкою визволення України». На лаві підсудних опинилися письменники, науковці, педагоги, лікарі та інші представники інтелігенції. Невдовзі репресували майже половину членів та кандидатів у члени Спілки письменників України.

Термін «Розстріляне відродження» вперше запропонував діаспорний літературознавець Ю. Лавріненко, вживши його як назву збірника найкращих текстів поезії та прози 1920-1930-х рр. За це десятиліття (1921–1931 рр.) українська культура спромоглася компенсувати трьохсотрічне відставання й навіть переважити на терені вітчизни вплив інших культур, зокрема російської (на 01 жовтня 1925 року в Україні нараховувалося 5 000 письменників).

На початку ХХ ст. українські митці навіть за умов замовчування й заборони створили тексти, гідні світового рівня. Початком масового нищення української інтелігенції вважається травень 1933 р., коли відбувся арешт М. Ялового і самогубство М. Хвильового у харківському будинку «Слово».

Кульмінацією дій радянської репресивної машини стало 03 листопада 1937 р., коли «на честь 20-ї річниці Великого Жовтня» у Соловецькому таборі особливого призначення були розстріляні такі письменники, як: Григорій Епік, Микола Куліш, Валер'ян Підмогильний, Валер'ян Поліщук, Павло Филипович, Михайло Яловий та інші.

Питання для самоконтролю

1. Які масові літературні організації Вам відомі?
2. Які чинники зумовили літературну дискусію про шляхи розвитку української літератури і яка роль у ній М. Хвильового?
3. Визначальними рисами авангардизму, футуризму, соцреалізму є... Вкажіть представників названих течій модернізму.
4. Назвіть основні періоди розвитку української літератури ХХ ст.
5. Ким зумовлені й чому відбулися репресії 30-х рр. ХХ ст.?
6. Дайте визначення «Розстріляне відродження» – це...

Використана література

1. Біла А. Дискурс футуризму. *Український літературний авангард: пошуки, стильові напрямки*. Київ : Смолоскип, 2006. С. 130–162.
2. Біла А. Національні та стильові версії авангардизму. *Український літературний авангард : пошуки, стильові напрямки*. Київ : Смолоскип, 2006. С. 40–54.
3. Гундорова Т. Соцреалізм: між модерном і авангардом. *Слово і Час*. 2008. № 4. С. 14–21.
4. Дзюба І. Літературно-мистецьке життя. *Історія української літератури ХХ століття: у 2-х кн. / за ред. В. Дончика*. Київ : Либідь, 1998. Кн. 1 : Перша половина ХХ ст. С. 14–46.
5. Єфремов С. За п'ять літ (1919–1923). *Єфремов С. Історія українського письменства*. Київ : Феміна, 1995. С. 608–681.
6. Ільницький О. Анатомія літературного скандалу. *Ільницький О. Український футуризм (1914–1930)*. Львів : Літопис, 2003. С. 25–53.
7. Ковалів Ю., Дзюба І. Художній процес. *Історія української літератури ХХ століття: у 2-х кн. / за ред. В. Дончика*. Київ : Либідь, 1998. Кн. 1: Перша половина ХХ ст. С. 46–62.
8. Корнієнко А. Проблеми періодизації української літератури I половини ХХ століття (За естетичними критеріями). *Дзвін*. 1998. № 6. С. 127–136.
9. Лоцинська Н. Літературні дискусії 20-30-х років : від полемічних заперечень до політичних доносів. *Дивослово*. 2001. № 1. С. 13–16.
10. Луцький Ю. Останні вільні дебати : літературна дискусія 1925–1928 рр. *Українська мова та література*. 2002. Ч. 34 (290). С. 5–9.
11. Пахаренко В. Червоний терор у культурі : як це починалося. *Українська мова та література*. 1998. Ч. 2 (66). С. 1–3.